

Музичко, О. 2014. Почесні члени та доктори Імператорського Новоросійського університету. *Південний захід. Одесика*. Вип. 17. 43.

Скопенко, В. В. та ін. 2001. *Вчені-хіміки. Почесні члени Університету Св. Володимира (1834–1919)*. Київ: Прайм.

Koval I. M. та ін. 2020. *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova: istoriia ta suchasnist (1865–2015)*. [Odesa I. I. Mechnikov National University: History and Modernity (1865–2015)]. Odesa: ONU. [in Ukrainian].

Korotkyi, V. A. та ін. 2005. *Pochesni chleny i doktory Universytetu Sv. Volodymyra [Honorary members and doctors of St. Volodymyr's University]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Markevych, A. Y. 1890. *Dvadsyatiptyletye ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta: ystorycheskaia zapyska y akademycheskye spysky. [25th Anniversary of the Imperial Novorossiysk University: Historical Note and Academic Lists]*. Odessa. [in Russian]

Muzychko, O. Ye. & Syniavska, O. O. 2020. *Honōris causā: pochesni chleny, doktory, profesory Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova: do 155-richchia vid dnia zasnuvannia [Honōris causā: Honorary Members, Doctors, Professors of Odesa I I Mechnikov National University: to the 155th Anniversary of Its Foundation]*: biohr. dovid. Odesa: ONU. [in Ukrainian].

Muzychko, O. 2014. *Pochesni chleny ta doktory Imperatorskoho Novorosiiskoho universytetu. [Honorary Members and Doctors of the Imperial Novorossiysk University]*. *Pivdennyi Zakhid. Odesyka*. Vyp. 17. 43. [in Ukrainian].

Skopenko, V. V. та ін. 2001. *Vcheni-khimiky. Pochesni chleny Universytetu Sv. Volodymyra (1834–1919)*. [Chemists. Honorary Members of St. Vladimir's University (1834–1919)]. Kyiv: Praim. [in Ukrainian].

УДК 94:327(575.3)

DOI: 10.20535/2307-5244.54.2022.264600

А. Г. Бульвінський

ORCID: 0000-0001-9665-7418

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

A. H. Bulvinskyi

*State Institution «Institute of World History
of National Academy of Sciences of Ukraine»*

ПОЗИЦІЯ ТАДЖИКИСТАНУ ЩОДО КЛЮЧОВИХ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПАРТНЕРІВ У ДОКТРИНАЛЬНИХ ДОКУМЕНТАХ 1993–2020 рр.

*The Position of Tajikistan Regarding the Key Foreign Partners
in Doctrinal Documents in 1993–2020*

У статті аналізується специфіка історичної еволюції позиції Республіки Таджикистан у зовнішній політиці в 1990-х — 2010-х рр. у доктринальних документах. Ми виходимо з того, що, на відміну від дій і заяв поточ-

ної практичної дипломатії, саме доктринальні документи держави дають чітке розуміння офіційного ідеологічного зовнішньополітичного нарративу та напрямку його змін. Розуміння еволюції цього нарративу дає змогу певною мірою прогнозувати логіку офіційної позицію держав і в майбутньому.

Ключові слова: Таджикистан, Центральна Азія, персомовна країна, Афганістан, Узбекистан, Російська Федерація, доктринальний документ, Е. Рахмон.

The problem of the evolution of the conceptual understanding of the post-Soviet countries' relations with their key partners and the attitude to them is under-researched in historical discourse. The author provides the analysis of doctrinal documents of Tajikistan that provide a clear understanding of the official ideological foreign policy narrative.

Understanding the evolution of this narrative allows forecasting and predicting the countries' official position in the future. Therefore, the aim of the study is to understand the main trends in the evolution of the doctrinal vision of Tajikistan's relations with their key international partners.

The study concludes that the strategic course to build a secular state that followed the Tajikistani civil war (1992–1997). This course ideologically separated Tajikistan from the culturally and historically close Persian-speaking countries (Afghanistan, Iran), which were consistently developing within the religious discourse.

In its doctrinal documents, Tajikistan declared a conceptual position on the need to strengthen ties and cooperation with the post-Soviet countries of Central Asia. In the second half of the 2000s, the issue of resolving issues among Central Asian states became increasingly emphasized in the doctrinal documents of Tajikistan. In the doctrinal documents of the 2010s, Central Asia was understood as a region that has every reason to become self-sufficient and more integrated.

In its conceptual attitude towards the West, Tajikistan has evolved from enthusiastic declarations about Europe as a model for development (mid- 1990s) to pragmatic intentions to cooperate with the EU member states as important economic partners (2015).

Keywords: Tajikistan, Central Asia, Persian-speaking country, Afghanistan, Uzbekistan, Russian Federation, doctrinal document, Emomali Rahmon.

Загальна постановка проблеми. Мало дослідженою в сучасному пострадянському історичному дискурсі залишається еволюція концептуального осмислення відносин пострадянських держав з ключовими партнерами та ставлення до них.

На рівні практичної дипломатії, окремих заяв, експертних оцінок чи публіцистики можливі різні варіанти розвитку відносин і їх трактування, але, коли державна позиція, якимось сформульована, потрапляє в доктринальні документи, то це вже є офіційний ідеологічний зовнішньополітичний нарратив.

Актуальність теми дослідження полягає а тому, що розуміння еволюції зовнішньополітичного нарративу Таджикистану допоможе українській науці та дипломатії певною мірою прогнозувати логіку офіційної позиції держави.

Джерельною базою дослідження є доктринальні документи, які стосуються зовнішньополітичної діяльності Таджикистану. До таких документів для цілей нашого дослідження ми відносимо офіційні виступи президента Таджикистану на святкових зібраннях з нагоди річниць незалежності країни, щорічні послання до парламенту (Маджлісі Олі), виступи на сесіях Генеральної Асамблеї ООН, Концепції зовнішньої політики Республіки Таджикистан 2002 та 2015 рр. та інші документи.

Складність аналізу зазначеної теми полягає в тому, що офіційних доктринальних документів, які скеровують зовнішню політику Таджикистану, вкрай мало, тому ми у цьому дослідженні керувалися здебільшого програмними публічними виступами глави держави Е. Рахмона. Найраніший із його виступів, який можна трактувати як доктринальний, відноситься до 1993 р.¹ 2021 р. перед Таджикистаном постала нова зовнішньополітична реальність — до влади в сусідньому Афганістані знову повернувся Талібан і доктринальне осмислення цього з боку таджицького керівництва потребує окремого розгляду.

Метою нашої роботи є з'ясування основних тенденцій еволюції доктринального бачення відносин Таджикистану з ключовими міжнародними партнерами.

Аналіз історіографічної бази дослідження. Окремі аспекти цього питання розглядалися у роботах Т. Назарова (Назаров, Т. & Сатторзода, А. 2006), В. Дубовицького (Дубовицкий, В. В. 2011), З. Саїдзоди (Сайидзода, З. 2009; Саидов, З. 2009), А. Іскандерова (Искандаров, А. И. 2007), С. Султанової (Султанова, С. Ш. 2004) та ін., однак ні в таджицькій, ані в зарубіжній історіографії не здійснювався ґрунтовний аналіз доктринальних документів Таджикистану на предмет еволюції в них ставлення до ключових міжнародних партнерів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому вперше у вітчизняній історичній науці було комплексно проаналізовано ключові положення таджицьких доктринальних зовнішньополітичних документів і з'ясовано зміст та спрямованість їх еволюції за часи незалежності.

Методологічний інструментарій дослідження ґрунтується на історико-генетичному методі, який дає змогу шляхом послідовно-хронологічного аналізу доктринальних документів Таджикистану розкрити еволюцію його офіційного ідеологічного зовнішньополітичного нарративу й напрямку його

¹ Виступлення на 48-й сесії Генеральної Ассамблеї ООН // Сайт Президента Республіки Таджикистан. 29 вересня 1993. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1091>.

змін і суттєво наблизитися до розуміння суті зовнішньополітичного позиціонування країни.

Перший блок нашого аналізу стосується відносин Таджикистану з персомовними державами Іраном та Афганістаном.

Тут насамперед необхідно зазначити, що єдиний до того таджицько-перський мовно-культурний простір у XVI — середині XVIII ст. під впливом політичних (перехід території Таджикистану під стійку владу тюрків-узбеків на півночі й формування Дурранійської пуштунської держави в Східному Хорасані на півдні) та релігійних (проголошення шиїзму офіційною релігією Сефевидського Ірану на початку XVI ст.) чинників розділювався на три гілки (таджицька мова, афганське дарі й іранське фарсі), а таджицький етнос — на дві частини — центральноазійську та хорасанську (афганську). До кінця XIX ст. центральноазійська й афганська частини таджицького етносу жили в своєму регіоні, не знаючи кордонів. Лише згідно з договором про розмежування сфер впливу Британської та Російської імперій на Памірі 1895 р. дві групи таджицького етносу були формально розділені державним кордоном між Росією й Афганістаном. Однак і після того зберігалися тісні зв'язки між цими регіональними групами таджиків.

З огляду на історично-культурну близькість Таджикистану, Ірану й Афганістану видається цілком закономірним, що після проголошення незалежності Таджикистану Іран став першою державою, яка відкрила посольство в новопосталій країні (січень 1992 р.), а президент Ісламської держави Афганістан Б. Раббані став першим главою іноземної держави, який здійснив офіційний візит до Таджикистану (грудень 1993 р.).

Ключовим чинником, котрий суттєво вплинув на доктринальне ставлення Таджикистану до своїх мовно та культурно найближчих сусідів — Ірану та Афганістану — стали події громадянської війни в Таджикистані 1992–1997 рр., у ході яких політичні та державні кола цих країн активно підтримували таджицьку ісламську опозицію в її боротьбі проти світського режиму в Таджикистані.

Тому після підписання угоди про примирення між центральною владою Таджикистану на чолі з Е. Рахмоном та ісламською опозицією 1997 р. у доктринальних документах ставлення до цих країн було здебільшого стриманим. Зокрема, під час виступу на зустрічі з інтелігенцією 19 березня 1997 р. президент Таджикистану Е. Рахмон так описав тему історико-культурних зв'язків із цими країнами: «Говорячи про історичний спадок свого народу, ми не повинні забути про давні історичні та родинні зв'язки з народами Ірану й Афганістану. Географія поширення нашої культури досить велика. Однак не можна допустити, щоб політична географія слугувала легковажним цілям і прагненням політичних угруповань сьогодення. Оскільки подіб-

ні ігри можуть викликати неблагодолучні наслідки між державами та народами»¹.

Зокрема, Афганістан під керівництвом і моджахедів (1992–1996), і руху «Талібан» (1996–2001 та з 2021), у якому проживає хорасанська частина розділеного таджицького етносу, почав осмислюватись у Душанбе як джерело загроз для Таджикистану, насамперед як джерело тероризму та релігійного екстремізму.

Під час виступу на 48-й сесії ГА ООН 29 березня 1993 р. голова Верховної Ради Республіки Таджикистан Е. Рахмон заявив, що його країна зазнає систематичних неспровокованих актів збройного втручання з території Афганістану². Виступаючи на 49-й сесії ГА ООН 1994 р. Е. Рахмон наголосив, що «афганський конфлікт створив небезпечну тенденцію виникнення анархічних географічних одиниць, які можуть стати опорною базою міжнародного тероризму, безкарного поширення зброї та наркотиків» і що існує загроза, що «крихий центральноазиатський хребет політичної рівноваги може не витримати високого тиску, і тоді деструктивні процеси, які мають сьогодні місце в Афганістані, можуть призвести до регіональних катаклізмів»³.

«Однак, незважаючи на ці проблеми, відносини з Афганістаном осмислюються як братські, які ніяк не зможуть затьмарити внутрішні проблеми цієї країни»⁴.

Відповідно однією з цілей таджицької зовнішньої політики проголошувалося сприяння мирному вирішенню кризи в Афганістані. Саме в такому контексті йшлося про Афганістан у посланнях президента Таджикистану до парламенту 2000, 2001 рр. (Рахмон, Э. 2019, с. 20, 24) теза про мирне вирішення внутрішнього афганського конфлікту звучала й у низці наступних послань. У посланні 2002 р. (Рахмон, Э. 2019, с. 29–30) було названо реакційною владу «Талібану» в Афганістані й офіційно заявлено про підтримку Північного альянсу, який контролював на півночі Афганістану території, населені переважно таджиками, та про бажання, щоб Афганістан перестав бути центром міжнародного тероризму, екстремізму, незаконного обігу наркотиків й перетворився на стабільну країну та миролюбного сусіда.

В посланні до парламенту 2009 р. Е. Рахмон коротко згадав, що «в майбутньому ми будемо зміцнювати свою плідну співпрацю з персомовними країнами, всебічно сприяючи встановленню миру і стабільності, а також еко-

¹ Виступлення на вистрече с интеллигенцией // Сайт Президента Республики Таджикистан. 19 марта 1997. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1099>.

² Виступлення на 48-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН // Сайт Президента Республики Таджикистан. 29 сентября 1993. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1091>.

³ Виступлення на 49-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН // Сайт Президента Республики Таджикистан. 30 сентября 1994. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1097>.

⁴ Виступлення на вистрече с интеллигенцией // Сайт Президента Республики Таджикистан. 19 марта 1997. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1099>.

номічному розвитку братського Афганістану»¹. Однак у посланнях 2010-х рр. номінація Афганістану як «братнього» була замінена на зовсім нейтральну «південний сусід»² та «сусідня країна»³.

У Посланні 2014 р. було задекларовано новий концептуальний статус Таджикистану — країни, яка не просить допомоги, а сама готова допомогти в реконструкції інфраструктури Афганістану й реалізації проектів соціально-економічного розвитку в ньому. Також у цьому документі вперше на доктринальному рівні зафіксовано положення про поглиблення багатогранної співпраці з Іраном і фундаментальність торгово-економічної співпраці з ним. Водночас у цьому посланні вперше з часів закінчення громадянської війни 1992–1997 рр. була чітко й у позитивному контексті артикульована теза про історичну спільність народів Таджикистану, Ірану й Афганістану як важливий чинник відносин, які можуть перейти на якісно новий етап⁴.

У Концепції зовнішньої політики 2015 р. Афганістан було номіновано як «дружнього сусіда», поглиблення багатопланової взаємовигідної співпраці з яким на основі «історичних, мовних і культурних спільностей двох народів» є пріоритетом зовнішньої політики Таджикистану. Водночас у Концепції було підкреслено важливість чинника історичної, мовної і культурної спільності у відносинах між Таджикистаном та Іраном⁵.

Однак уже в посланні до Меджлісі Олі 2017 р. ставлення Таджикистану до Афганістану знову трактується через призму загроз, які походять звідти: появу на території Афганістану терористів «Ісламської держави» та незаконний обіг наркотиків⁶. У посланні 2018 р. Е. Рахмон визнав, що стабільність і спокій в Афганістані потрібні Таджикистану як повітря і він з часу проголошення незалежності докладав зусиль для встановлення стійкого миру в цій «дружній країні», вкотре підкресливши, що «афганська проблема не має лише військового способу вирішення»⁷. В посланні 2019 р. було чітко кон-

¹ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 15 апреля 2009. URL: <http://www.president.tj/ru/node/866>.

² Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 23 апреля 2014. URL: <http://www.president.tj/ru/node/6599>.

³ Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 26 декабря 2018. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19089>.

⁴ Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 23 апреля 2014. URL: <http://www.president.tj/ru/node/6599>.

⁵ Концепция внешней политики Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 27 января 2015. URL: <https://cutt.ly/LLS7sfG>

⁶ Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 22 декабря 2017. URL: <http://www.president.tj/ru/node/16772>.

⁷ Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 26 декабря 2018. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19089>.

ставовано, що безпека й стабільність регіону насамперед пов'язані з ситуацією в Афганістані, а подальші конфлікти розбрату в цій країні можуть принести регіону довгострокові негативні наслідки, тому Таджикистан прагне всіяко сприяти афганському врегулюванню¹.

Другий блок нашого дослідження стосується аналізу концептуальної позиції Таджикистану щодо країн Центральної Азії. Окреме місце в програмних виступах глави таджицької держави посідають відносини з Узбекистаном, державою, з якою в Таджикистану історично складні відносини. Після проголошення незалежності вони ускладнилися тим, що з території Узбекистану в Таджикистан у часи громадянської війни 1992–1997 рр. часто приходили ісламські бойовики, а з 1994 р. офіційна узбецька влада запровадила фактичний режим транспортної й енергетичної блокади свого сусіда.

Тож у виступі на зустрічі з інтелігенцією 19 березня 1997 р. Е. Рахмон наголосив, що «таджиків і узбеків історично пов'язують багато чинників. Тому наші відносини повинні ґрунтуватися на принципах рівності, братерства, дотримання соціальної справедливості, добросусідства... На жаль, є внутрішні й зовнішні сили, які хочуть ускладнити наші відносини. Але сусідство цих двох народів визначено богом, а не яким-небудь політиком, і нікому не вдасться порушити нашу дружбу»².

Не зміг зняти напруження в таджицько-узбецьких відносинах і підписаний у Душанбе 15 червня 2000 р. Договір про вічну дружбу між Узбекистаном і Таджикистаном, у преамбулі якого говорилося, що сторони «вважають, що зміцнення братніх, дружніх і добросусідських відносин між Високими Договірними Сторонами відповідає корінним інтересам народів обох держав», які «мають вікові історичні корені та спільність у сфері культури і традицій»³.

У посланні 2002 р., Е. Рахмон зробив особливий наголос на необхідності зміцнити зв'язки та співпрацю з пострадянськими країнами Центральної Азії. У зверненні 2002 р. Е. Рахмон офіційно окреслив коло ключових проблем Центральної Азії, без вирішення яких неможливий успішний розвиток країн регіону: це освоєння енергетичних, насамперед, гідроенергетичних ресурсів; раціональне використання води та проблема комунікацій, безперешкодного пересування товарів, робочої сили та капіталу (Рахмон, Э. 2019, с. 32–36). У зверненні 2003 р. було підкреслено, що Таджикистан сподівається, що створення Організації центральноазійського співробітництва

¹ Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли // Сайт Президента Республики Таджикистан. 26 декабря 2019. URL: <http://www.president.tj/ru/node/21977>.

² Выступление на встрече с интеллигенцией // Сайт Президента Республики Таджикистан. 19 марта 1997. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1099>.

³ Договор между Республикой Узбекистан и Республикой Таджикистан О вечной дружбе. Сайт Национальной базы данных законодательства Республики Узбекистан. 15 июня 2000. URL: <https://lex.uz/ru/docs/2121650>.

(ОЦС) сприятиме спільному вирішенню всіх проблем регіону з урахуванням взаємних інтересів. Однак у посланнях 2004, 2005 рр. Е. Рахмон констатував відсутність ефективної співпраці між державами у рамках ОЦС та загалом недостатній рівень регіонального співробітництва.

В посланні до парламенту 2006 р. Е. Рахмон підкреслив перспективи регіону Центральної Азії, який «володіє величезними ресурсами, може стати практично самодостатнім в енергетичному, паливному та продовольчому відношенні», але для цього потрібні новий рівень регіональної співпраці та політична воля¹.

Однак уже в посланні 2007 р. президент Таджикистану висловив побажання, що Центральна Азія може перетворитися на джерело сировини для розвинутіших країн, наголосивши, що протистояти цій тенденції можна лише через зміцнення регіональної інтеграції, створивши окрему регіональну економічну організацію. Така організація за баченням Е. Рахмона має забезпечити вільне пересування капіталів, послуг, товарів, продукції і робочої сили між країнами-учасницями, раціональне використання водноенергетичних ресурсів та мінеральних багатств регіону й створення єдиного науково-культурного і гуманітарного простору. Глава Таджикистану підкреслив, що, на жаль, такий підхід поки не став спільним для країн регіону, оскільки деякі з них безпідставно побоюються, що будівництво нових гідроелектростанцій перекриє шлях води в регіон, наголосивши, що саме проблеми дефіциту води та транспортування енергетичних і паливних матеріалів повинні стати для країн Центральної Азії визначальним фактором регулювання союзу й співпраці².

Наприкінці 2000-х рр. тема водних суперечок з сусідніми центральноазійськими державами займає постійне місце в програмних публічних виступах Е. Рахмона. Однак Узбекистан у таких виступах прямо практично ніколи не названо.

Так, у посланні 2008 р. Е. Рахмон оголосив про готовність Таджикистану реалізувати проект із забезпечення всіх країн Центральної Азії чистою питною водою Сарезького озера (17 млрд м³), «якої жителям регіону вистачить навічно», спрогнозувавши, що через 15–20 років у центральноазійському регіоні й світі проблема питної води вийде на перше місце. Водночас Е. Рахмон наголосив, що «будівництво гідроелектростанцій і забезпечення енергетичної незалежності країни сьогодні перетворились для держави таджиків на питання життя чи смерті»³.

¹ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2006. URL: <http://www.president.tj/ru/node/874>.

² Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 30 апреля 2007. URL: <http://www.president.tj/ru/node/868>

³ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 15 апреля 2008. URL: <http://www.president.tj/ru/node/867>.

У посланні 2009 р. Е. Рахмон підкреслив, що останнім часом між державами центральноазійського регіону ведеться багато спорів і суперечок з проблем води та енергетики, висловлюються підозри, що реалізація гідроенергетичних проєктів у Таджикистані зашкодить сусіднім країнам. У відповідь на ці побоювання Е. Рахмон укотре наголосив, що «будівництво гідроенергетичних об'єктів в Таджикистані аж ніяк не призведе до зменшення кількості води в транскордонних річках регіону і погіршення екологічної обстановки... Народ Таджикистану, один із найдавніших народів на цих землях, багато століть жив зі своїми сусідами в мирі та злагоді. Продовжуючи цю добру традицію предків, ми ніколи і ніколи не залишимо своїх сусідів без води». Також таджицький президент знову повторив пропозицію до сусідніх центральноазійських держав створити міжнародним консорціум для забезпечення використання величезних запасів чистої питної води Сарезького озера в інтересах населення регіону»¹. Ці аргументи були повторені й у посланні 2010 р.²

У посланні 2012 р. до Маджлісі Олі Е. Рахмон знову актуалізував тему перспектив регіональної інтеграції, нагадавши, що народи Центральної Азії об'єднує «спільна історична доля, схожість способу життя, історико-культурні традиції, а також різні чинники соціального і гуманітарного плану», а тому «якщо поглянути на аналіз економічного становища регіону, стає очевидним, що спільне задіяння можливостей регіону забезпечить не лише повне задоволення потреб країн, які до нього входять, а й швидке збільшення їх експортного потенціалу, інакше кажучи, перетворить Центральну Азію на самодостатній регіон». Для досягнення цієї мети необхідні лише добрі наміри, політична воля, послідовні зусилля і координованість дій.

Е. Рахмон підкреслив, що жодна з трьох стратегічних цілей Таджикистану (забезпечення енергетичної незалежності, продовольчої незалежності та вихід країни з комунікаційного тупика) не лише не суперечить загальнорегіональним інтересам, а й у разі їх досягнення посилять спільні можливості та висловив жаль, що «в той час, як різні регіони світу зближуються, і в ім'я спільного блага створюють регіональні й транснаціональні організації, чи не є прикрим і протиприродним положення, коли в нашому регіоні заморожуються напрацьовані зв'язки, закриваються і демонтуються шляхи, і одним за іншим споруджуються один одному перешкоди і перепони?»³.

¹ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 15 апреля 2009. URL: <http://www.president.tj/ru/node/866>.

² Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 24 апреля 2010. URL: <http://www.president.tj/ru/node/865>.

³ Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2012. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1083>.

Послання 2014 р. збагатило регіональний дискурс пропозицією заради зміцнення історичної дружби народів Центральної Азії, розвитку економічного та культурно-гуманітарного співробітництва, вільного руху людей, транспорту, капіталу та послуг через кордони, зміцнення інтеграційних процесів, запровадити безвізовий режим у регіоні¹.

У Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р. інтеграційний дискурс політики країни щодо Центральної Азії як засобу вирішення проблем набув доктринального забарвлення: «Республіка Таджикистан розглядає взаємодію і розгалужену регіональну інтеграцію як найважливіший механізм вирішення економічних, соціальних, екологічних питань і забезпечення миру та стабільності в Центральній Азії»².

У посланні до парламенту 2016 р. було нарешті чітко зазначено, що «уряд країни вважає гідроенергетичні ресурси національним надбанням», а тому ремонт, реконструкція та будівництво енергетичних об'єктів буде продовжено, а водні ресурси країни слід використовувати справедливо й розумно шляхом міжнародної та регіональної співпраці³.

Лише після смерті у вересні 2016 р. президента Узбекистану І. Карімова та обрання президентом Ш. Мірзієєва Таджикистану вдалося вирішити політико-економічні й торгові питання між країнами, що в посланні 2018 р. Е. Рахмон назвав історичною подією у житті таджицького народу: «2018 р. у наших двосторонніх відносинах із сусідньою і дружньою країною — Узбекистаном — відбулись історичні зміни, і ми повністю зняли всі проблемні та гострі питання, що накопичилися за 20 останніх років у відносинах двох країн, піднявши нашу співпрацю до рівня стратегічного партнерства»⁴. У цьому виступі Е. Рахмон ще раз підтвердив готовність розумно ділитися великими запасами прісної води в інтересах регіону, зокрема ресурсами Сарезького озера, яке допоможе довгостроково забезпечити населення регіону доброякісною питною водою⁵.

Зняття напруження у відносинах з Узбекистаном дало Е. Рахмону змогу в посланні до Маджлісі Олі 2019 р. висунути доктринальну тезу про те, що «розвиток і розширення регіональної співпраці, забезпечення і зміцнен-

¹ Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 23 апреля 2014. URL: <http://www.president.tj/ru/node/6599>.

² Концепция внешней политики Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 27 января 2015. URL: <https://cutt.ly/LLS7sfG>

³ Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 января 2016. URL: <http://www.president.tj/ru/node/10587>

⁴ Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 26 декабря 2018. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19089>.

⁵ Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 26 декабря 2018. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19089>.

ня безпеки і стабільності в Центральній Азії є одним з фундаментальних стовпів зовнішньої політики нашої держави»¹.

Третій великий блок нашого аналізу стосується концептуального бачення Таджикистаном відносин з країнами пострадянського простору.

У часи громадянської війни 1992–1997 рр. Таджикистан виходив з доктринального положення про ймовірність і бажаність відновлення інтеграційних зв'язків між колишніми радянськими республіками в рамках СНД.

Так, у виступі до третьої річниці незалежності Таджикистану 7 вересня 1994 р. Е. Рахмон прямо заявляв, що економічне становище країни залежить від зовнішніх факторів — входження до рубльової зони, відновлення зруйнованих економічних зв'язків, зарубіжної допомоги², а у виступі на 49-й сесії ГА ООН 30 вересня 1994 р. підкреслив життєву важливість участі країни в СНД задля взаємоприйнятної інтеграції, заявивши, що «нерально розраховувати, як покаже дійсність, на те, що поодинці вдасться вирішити завдання оновити суспільство, розгорнути реформи. Ми стоїмо перед історичною даністю — будувати наше майбутнє спільними й узгодженими зусиллями»³. Також у цих програмних виступах південні кордони Таджикистану трактувались як південні корони СНД.

У виступі на 50-й сесії ГА ООН 24 жовтня 1995 р. Е. Рахмон номінував СНД як організацію з російським стержнем, яка несе основні тяготи з врегулювання регіональних конфліктів на пострадянському просторі та є основним інструментом підтримання стабільності зміцнення загальної безпеки в регіоні⁴.

У програмних виступах 1997 р. Е. Рахмон наголошував, що «ми рішуче слідуємо ідеї зв'язку долі нашої країни з долею народів держав СНД» та що «в економіці, культурі, світогляді й менталітеті народів країн, які здобули незалежність після розпаду СРСР, є багато спільного»⁵.

Участь у регіональних політичних і військових організаціях СНД (з 1991), ОДКБ (з 1992) та ШОС (з 1996) була для Таджикистану питанням державного виживання й безпеки, адже своїми силами Таджикистан довго не був здатен навіть забезпечити безпеку власних рубежів. Саме тому в 1992–2005 рр. російські прикордонними забезпечували охорону кордону Таджикистану з Афганістаном та КНР.

¹ Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли // Сайт Президента Республики Таджикистан. 26 декабря 2019. URL: <http://www.president.tj/ru/node/21977>.

² Поздравление в связи с третьей годовщиной провозглашения независимости Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 07 сентября 1994. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1093>.

³ Выступление на 49-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН // Сайт Президента Республики Таджикистан. 30 сентября 1994. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1097>.

⁴ Выступление на 50-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН // Сайт Президента Республики Таджикистан. 24 октября 1995. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1096>.

⁵ Выступление на встрече с интеллигенцией // Сайт Президента Республики Таджикистан. 19 марта 1997. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1099>.

Як зазначив у дослідженні Д. Насретдінов, «активна участь Таджикистану в різного роду інтеграційних процесах, метою яких є створення простору безпеки в регіоні Центральної Азії, стало життєво необхідною умовою для політичної стабільності, економічного процвітання і для забезпечення національної безпеки самої країни»¹.

Членство в цих організаціях давало Таджикистану можливість вирішувати питання регіональної безпеки, без чого неможливий поступальний розвиток країни. Окрім того, інтеграція у форматах СНД та ЄврАзЕС давала Таджикистану певні можливості зберігати традиційні економічні зв'язки.

Однак уже на межі 1990-х — 2000-х рр. стало зрозуміло, що СНД не стане осередком пострадянської інтеграції. Тому тональність оцінок СНД під час виголошення послань до парламенту поступово знижувалась: у посланні 2000 р. йшлося про зміцнення інтеграції у межах СНД; 2001 р. — про розвиток дружніх відносин і тісну співпрацю з СНД; 2002 р. — про відносини з СНД як про один із пріоритетних напрямків зовнішньої політики; 2003 р. про пріоритетність відносин з СНД; 2004 р. — про відносини з країнами СНД як один з основних напрямків зовнішньої політики та про неналежну реалізацію економічних домовленостей у межах ЄврАзЕС — 2004 р. (Рахмон, Э. 2019, с. 19, 22, 32, 57, 68, 71). У посланні 2005 р. відносини з ЄврАзЕС, ОДКБ та ШОС було названо стратегічними (Рахмон, Э. 2019, с. 82–83).

У наступних посланнях йшлося вже не стільки про співпрацю з СНД як організацією, скільки про співпрацю з країнами-членами СНД, згадки ж про саму СНД ставали все ритуальнішими. Так, у посланні 2011 р. Е. Рахмон заявив, що Таджикистан докладатиме зусилля для можливості інтеграції у межах СНД, наголосивши, що перш за все маються на увазі зв'язки з РФ². У посланні 2012 р. СНД концептуально вже трактувалася не стільки як організація, а як термін на позначення пострадянського простору, де мешкають народи, з якими Таджикистан 20 років тому жив в одній країні й досі пов'язаний численними узами безпеки, гуманітарного простору та економічної співпраці. А тому Таджикистан прагнутиме зміцнювати свою участь у наявних на просторі СНД організаціях і об'єднаннях, як у межах цих об'єднань, так і на двосторонньому рівні³.

У Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р. країни-учасниці СНД були названі традиційними партнерами, довгострокові й стабільні відносини з якими відповідають політичним, економічним і культурним інтересам Таджикистану. В цьому документі також уперше в таджицьких

¹ Насретдинов Д. И. Внешняя политика Республики Таджикистан в контексте проблем региональной безопасности Центральной Азии (1991–2011 гг.): автореферат дисс. ... к. и. н. Москва, 2013.

² Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2011. URL: <http://www.president.tj/ru/node/864>.

³ Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2012. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1083>.

програмних текстах було констатовано, що СНД функціонує в форматі різношвидкісної й різнорівневої інтеграції, що в нашому розумінні означає доктринальне визнання краху його інтеграційних перспектив як організації. Однак Концепція трактує створення на базі СНД Єдиного економічного простору, Митного союзу та ОДКБ як реальний прояв інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Однак лише членство Таджикистану в ОДКБ було окремо відзначено «як один із важливих чинників забезпечення безпеки країни і збереження стабільності в регіоні»¹.

У посланнях до Маджлісі Олі другої половини 2010-х рр. СНД вже осмислюється лише через стратегічне значення для Таджикистану стійких та довгострокових відносин з його країнами-членами.

Тут важливо підкреслити, що місце аморфного СНД і ліквідованого 2015 р. ЄврАзЕС у доктринальних документах Таджикистану на початок 2020 р. не зайняв Євразійський економічний союз як наступник ЄврАзЕС. Причиною цього стало те, що Таджикистан не запросили до новоствореного інтеграційного блоку ЄАЕС, відповідно й у публічних доктринальних документах ця тема не актуалізувалася.

Четвертий блок аналізу присвячено доктринальному ставленню Таджикистану до Росії. Аналіз показав, що Таджикистан віддає відносинам з Росією безумовний пріоритет. Вона розглядається як найважливіший союзник та стратегічний партнер, підтвердженням чому є як наявність у країні російських військових баз (201-а військова база РФ та оптико-електронний комплекс «Вікно» (м. Нурек) системи контролю космічного простору) так і те, що Росія є єдиною країною, з якою Таджикистан має подвійне громадянство (з 1996), а до 1995 р. єдиним законним платіжним засобом у країні був російський рубль (до 1994 р. — радянський рубль).

У програмних заявах Таджикицького керівництва 1990-х рр. Росія однозначно трактувалася як найважливіша міжнародна основа безпеки країни. Так, у виступі на 49-й сесії ГА ООН 30 вересня 1994 р. Е. Рахмон підкреслив особливу і провідну роль Росії у допомозі Таджикистану охороняти південні кордони, насамперед з Афганістаном, а також позитивно оцінив узяття Росією у пострадянський період відповідальність за підтримання миру на значній частині простору колишнього СРСР².

Концептуальна налаштованість керівництва Таджикистану на фінансову інтеграцію з Росією була досить чітко описана у новорічному привітанні Е. Рахмона 1 січня 1995 р. У ньому глава таджицької держави підкреслив, що «ми б хотіли з Росією та іншими сусідніми державами мати єдину грошову систему», а також що «уряд Таджикистану зі свого боку вживав і вжи-

¹ Концепція зовнішньої політики Республіки Таджикистан // Сайт Президента Республіки Таджикистан. 27 січня 2015. URL: <https://cutt.ly/LLS7sfG>

² Виступлення на 49-й сесії Генеральної Асамблеї ООН // Сайт Президента Республіки Таджикистан. 30 вересня 1994. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1097>.

ватиме всіх заходів для об'єднання грошових систем Республіки Таджикистан та Російської Федерації. Введення в обіг національної валюти Республіки Таджикистан в перехідний період узгоджений з урядом Росії і відповідає нашим угодам з РФ про об'єднання грошових систем двох країн»¹.

Про стратегічність відносин з Росією (стратегічні союзники) Е. Рахмон заявив уже в доповіді на святковому зібранні з нагоди відзначення четвертої річниці незалежності Таджикистану 8 вересня 1995 р.², у виступі на зустрічі з інтелігенцією 19 березня 1997 р.³, у посланні до парламенту 2000 р. (Рахмон, Э. 2019, с. 20).

Однак після приходу до влади в Росії В. Путіна, інтерес якого до Таджикистану зменшився, оціночна номінація зв'язків з РФ у Душанбе дещо змінилася. Так, у посланні до парламенту 2001 р. йшлося вже не про стратегічне партнерство, а лише про всебічне зміцнення зв'язків з РФ; у посланні 2002 р. — про зміцнення відносин з РФ як чинником безпеки й надійного партнера; у посланні 2003 р. — про необхідність подальшого розвитку економічних відносин з Росією; про Росію як стратегічного партнера, рівень економічних відносин з яким, однак, не відповідає вимогам часу — було знову згадано лише в посланні 2004 р. (Рахмон, Э. 2019, с. 22, 32, 57, 69–70).

У посланні 2005 р. було заявлено про якісно новий етап відносин зі стратегічним партнером Таджикистану — РФ, який проявився в активізації економічної співпраці та врегулюванні питання присутності російських військових та прикордонників у країні (Рахмон, Э. 2019, с. 82–83). Послання 2006 р. уточнило, що стратегічне партнерство з РФ охоплює довгострокові національні інтереси обох країн⁴. Розуміння змісту стратегічного партнерства з РФ для Таджикистану було дещо розкрито в посланні 2011 р. — йшлося про участь Росії у будівництві ГЕС Сангтуда-1, відкриття філій російських університетів у Душанбе, підготовку в Росії кадрів для різних секторів таджицької економіки⁵.

Найповніше доктринальне бачення історії та сучасного стану російсько-таджицьких зав'язків описав Е. Рахмон у виступі перед дипломатичними працівниками країни 15 березня 2013 р. Він тоді згадав і про те, що «Таджикистан ще з 19-го ст. перебуває з Росією в єдиному геополітичному, політичному і торгово-економічному просторі» і що «країна не забула

¹ Новогоднее поздравление // Сайт Президента Республики Таджикистан. 01 января 1995. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1094>.

² Доклад на торжественном собрании, посвященном четвертой годовщине независимости Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 08 сентября 1995. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1095>.

³ Выступление на встрече с интеллигенцией // Сайт Президента Республики Таджикистан. 19 марта 1997. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1099>.

⁴ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2006. URL: <http://www.president.tj/ru/node/874>.

⁵ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2011. URL: <http://www.president.tj/ru/node/864>.

найважливішу позитивну роль Росії в подоланні внутрішнього конфлікту в Таджикистані на встановленні миру й стабільності на нашій землі», проголосивши доктринальне положення про те, що «активізація зв'язків з Росією на основі рівності, взаємної вигоди і стратегічного партнерства в політичній, військовій, торговельно-економічній діяльності, підприємництві, трудовій міграції, культурі, науці, освіті та інших і сьогодні відповідають національним інтересам Республіки Таджикистан, будучи важливим фактором регіональної безпеки»¹. Остання теза була майже дослідно повторена і в Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р.

П'ятий блок нашого аналізу стосується концептуального ставлення Таджикистану до Заходу. В 1990-х рр. приклад Європейського Союзу був своєрідним ідеалом для Таджикистану. Тому у виступі на 49-й ГА ООН 30 вересня 1994 р. Е. Рахмон наголосив, що об'єднавчі процеси в Європі є прикладом кращого майбутнього людства², а у виступі на 50-й сесії ГА ООН 24 жовтня 1995 р. навіть зарахував Таджикистан до «Великої Європи» й прилаштував до цього ідеологічного концепту, який у 1990-х — 2000-х рр. описував уявне стратегічне партнерство ЄС та Росії, європейську інтеграційну ідею, яку слід розвивати: «стосовно просторів нової «великої Європи», чий кордони, на думку багатьох, простягаються в геополітичному сенсі від Владивостока до Ванкувера, від Дубліна до Душанбе, від Мурманська до Мальти»³.

На початку 2000-х рр., особливо після терористичної атаки ісламістської організації «Аль-Каїда» на США 11 вересня 2001 р., реалії нового глобалізованого світу, де все пов'язано, були концептуально осмислені у посланні президента Е. Рахмона до Маджлісі Олі 2002 р.

Відповідно до нових реалій були трансформовані й ідеологічні засади міжнародної діяльності Таджикистану. Зокрема, Е. Рахмон уперше задекларував курс на співпрацю з провідними країнами Заходу для залучення інвестицій і передових технологій, підкресливши, що країна приєдналася до програми НАТО «партнерство заради миру», та ідеалістично наголосивши, що «надзвичайно важливо спільними зусиллями взятись за усунення соціальної несправедливості у світовому масштабі та зблизити рівень життя розвинутих і відсталих країн». У посланні до парламенту 2005 р. була висловлена надія, що підписання восени 2004 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Таджикистаном та ЄС сприятиме зміцненню двосторонніх зв'язків та виходу їх за межі здебільшого закупівлі сировини.

¹ Виступлення на зустрічі з дипломатическими працівниками країни по случаю відкриття нового звання Міністерства іноземних справ Республіки Таджикистан // Сайт Президента Республіки Таджикистан. 15 марта 2013. URL: <http://www.president.tj/ru/node/4114>.

² Виступлення на 49-й сесії Генеральної Ассамблеї ООН // Сайт Президента Республіки Таджикистан. 30 сентября 1994. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1097>.

³ Виступлення на 50-й сесії Генеральної Ассамблеї ООН // Сайт Президента Республіки Таджикистан. 24 октября 1995. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1096>.

Положення про те, що саме демократична система «лежить в основі прогресу цивілізованого суспільства і сучасного світу» вперше було зафіксовано в посланні президента до парламенту 2006 р.¹

Як пишуть таджицькі дослідники, на початку першого десятиліття ХХІ ст. скорочення фінансової допомоги європейських держав і США на фоні загострення проблем ісламського екстремізму та посилення талібської загрози для Таджикистану призвело до краху ілюзій щодо Заходу, зокрема надій на «швидку фінансово-економічну віддачу» від західної присутності².

Однак у Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р. навпаки зазначається, що з «початком ХХІ ст. в стосунках між Таджикистаном і Європейським Союзом відбулися докорінні позитивні зміни й ця тенденція рік від року зміцнюється. Таджикистан розглядає ЄС, який сприяє розвитку пріоритетних напрямків національної економіки, як одного зі своїх важливих економічних партнерів і надалі прагнутиме розширювати й поглиблювати довгострокову стабільну взаємодію з цим впливовим міждержавним об'єднанням на основі принципу взаємної вигоди»³. Також у Концепції було зазначено, що відносини з НАТО у форматі програми «Партнерство заради миру» Таджикистан вважає важливими для підтримки безпеки, стабільності й формування атмосфери довіри на євразійському просторі⁴.

Викладене дає нам підстави зробити такі висновки.

1. Перемога у Таджикистані за результатами громадянської війни 1992–1997 рр. стратегічного курсу на побудову світської держави ідеологічно певною мірою відмежувала його від культурно-історично найближчих персомовних країн (Афганістан, Іран), які послідовно розвиваються в межах релігійного дискурсу. Відповідно, в доктринальних документах Таджикистану перспективи розвитку відносин із цими країнами описуються у стримано-прагматичному контексті.

2. Незважаючи на регулярне підкреслення історичної й культурної близькості з Афганістаном, у таджицьких доктринальних документах він з початку 1990-х послідовно трактується здебільшого як джерело загроз і проблем (тероризму, релігійного екстремізму, наркоторгівлі). Відповідно є положення щодо сприяння мирному, невійськовому вирішенню афганського конфлікту в зовнішньополітичному позиціонуванні Таджикистану з афганського питання. З другої половини 2010-х рр. у таджицьких доктринальних доку-

¹ Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны // Сайт Президента Республики Таджикистан. 20 апреля 2006. URL: <http://www.president.tj/ru/node/874>.

² Насретдинов Д. И. Внешняя политика Республики Таджикистан в контексте проблем региональной безопасности Центральной Азии (1991–2011 гг.): автореферат дисс. ... к. и. н. Москва, 2013. С. 23.

³ Концепция внешней политики Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 27 января 2015. URL: <https://cutt.ly/LLS7sfG>

⁴ Концепция внешней политики Республики Таджикистан // Сайт Президента Республики Таджикистан. 27 января 2015. URL: <https://cutt.ly/LLS7sfG>

ментах також простежується тенденція зміни номінації Афганістану з «братньої країни» на «сусідню країну», а самого Таджикистану — з бідної країни, якій потрібна міжнародна допомога на країну, готову допомогти в реконструкції інфраструктури Афганістана.

3. Таджикистан у доктринальних документах послідовно декларував концептуальну позицію щодо необхідності зміцнити зв'язки та співпрацю з пострадянськими країнами Центральної Азії. Однак у середині 2000-х рр. було констатовано недостатній рівень регіональної співпраці й неефективність інтеграційних форматів на зразок Організації центральноазійського співробітництва. У другій половині 2000-х рр. тема необхідності врегулювати проблеми між країнами Центральної Азії стає все акцентованішою в таджицьких доктринальних документах.

4. З кінця 2000-х рр. тема водних суперечок з сусідніми державами, однак без прямого називання Узбекистану, посідає важливе місце у програмних виступах таджицького президента. Категорично відкидаючи підозри щодо своєї країни в намірах обмежувати постачання води до сусідніх країн, лідер Таджикистану послідовно пропонує спільно реалізувати проєкт із перетворення Сарезького озера на постійне джерело питної води для країн Центральної Азії та категорично наголошує, що подальше будівництво ГЕС на гірських річках Таджикистану є питанням енергетичної незалежності країни.

5. У доктринальних документах 2010-х рр. Центральна Азія почала осмислюватись як регіон, який має всі підстави стати самодостатнім та інтегрованим у разі виявлення політичної волі та єднання країн регіону. В Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р. положення про інтеграцію країни Центральної Азії як засіб вирішення регіональних проблем набуло доктринального змісту.

6. Відносини з країнами пострадянського простору в 1990-х рр. осмислювались у доктринальних документах Таджикистану виключно в контексті бажання відновити інтеграційні зв'язки між колишніми радянськими республіками в рамках СНД. Однак на межі 1990-х — 2000-х рр. стало зрозуміло, що СНД не стане осередком пострадянської інтеграції, тому номінація відносин із ним у посланнях до парламенту трансформувалася від положення про зміцнення інтеграції (2000) до одного з основних напрямків зовнішньої політики (2002–2004). Важливо підкреслити, що в 2010-х рр. у доктринальних документах Таджикистану вже здебільшого йдеться про відносини не з СНД як організацією, а з країнами-членами СНД, а сама СНД стала терміном, який описує пострадянський простір.

Також у середині 2000-х рр. у доктринальних документах Таджикистану ненадовго з'явилися згадки про ЄврАзЕС, переважно в контексті неналежної реалізації економічних домовленостей (2004). Важливо також підкресли-

ти, що про запуск 2015 р. РФ, Казахстаном та Білоруссю Євразійський економічний союз у програмних посланнях Е. Рахмона до парламенту жодного разу на початок 2020 р. не згадувалось, очевидно, через усвідомлення безперспективності очікування на запрошення до членства.

7. Безумовний доктринальний пріоритет Таджикистан віддає відносинам з Російською Федерацією, які з початку 1990-х рр. неодмінно описуються в поняттях «стратегічний союзник» чи «стратегічний партнер» і трактуються як найбажаніший вектор інтеграції. На початку 2000-х рр., через певну втрату інтересу Москви до Таджикистану та його проблем теза про стратегічність відносин з Росією на деякий час випала з публічного програмного дискурсу. Однак після домовленостей щодо виведення з країни російських прикордонників 2005 р. номінація стратегічних відносин з РФ повернулася до таджицьких доктринальних документів.

8. У концептуальному ставленні до Заходу Таджикистан еволюціонував від захоплених декларацій про Європу як приклад для розвитку (середина 1990-х) та усвідомлення необхідності йти курсом співпраці з провідними країнами Заходу (2002, 2005) до прагматичного бажання співпрацювати з країнами ЄС як важливими економічними партнерами (2015).

Дубовицкий, В. В., 2011. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991–2010 гг.). *История таджикского народа. Новейшая история (1998–2010 гг.)*. Т. 6. Душанбе. С. 615–669.

Искандаров, А. И. 2007. *Интеграция в Центральной Азии: политические аспекты*. Душанбе.

Назаров, Т. & Сатторзода, А. 2006. *Современная таджикская дипломатия*. Душанбе.
Рахмон, Э. 2019. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан*. Душанбе: Контраст.

Саидов, З. 2009. Основные тенденции внешней политики Таджикистана на рубеже столетий. Душанбе: Авасто.

Сайидзода, З. 2009. *Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992–2004 гг.)*. Душанбе: Контраст.

Султанова, С. Ш. 2004. *Россия и Таджикистан. Интересы и основные направления взаимодействия*. Душанбе.

Dubovitskiy, V. V., 2011, Vneshnyaya politika Respubliki Tadjhikistan (1991–2010 gg.). *Istoriya tadjhikskogo naroda. Noveyshaya istoriya (1998–2010 gg.) [The History of the Tajik People. Modern History]*. Т. 6. Dushanbe. S. 615–669. [in Russian].

Iskandarov, A. I. 2007. *Integratsiya v Tsentralnoy Azii: politicheskie aspekty [Integration in Central Asia: Political Aspects]*. Dushanbe. [in Russian].

Nazarov, T. & Sattorzoda, A. 2006. *Sovremennaya tadjhikskaya diplomatiya [Modern Tajik diplomacy]*. Dushanbe. [in Russian].

Rakhmon, E. 2019. *O sovremennom mire i osnovnykh aspektakh vneshney politiki Respubliki Tadjhikistan [About the Modern World and the Main Aspects of the Foreign Policy of the Republic of Tajikistan]*. Dushanbe: Kontrast. [in Russian].

Saidov, Z. 2009. *Osnovnye tendentsii vneshney politiki Tadjhikistana na rubezhe stoletiy* [*The Main Trends in Tajikistan's Foreign Policy at the Turn of the Century*]. Dushanbe: Avasto. [in Russian].

Sayidzoda, Z. 2009. *Vneshnyaya politika Tadjhikistana v period ego stanovleniya kak suverennogo nezavisimogo gosudarstva (1992–2004 gg.)* [*Foreign Policy of Tajikistan during its Formation as a Sovereign Independent State*]. Dushanbe: Kontrast. [in Russian].

Sultanova, S. Sh. 2004. *Rossiya i Tadjhikistan. Interesy i osnovnye napravleniya vzaimodeystviya* [*Russia and Tajikistan. Interests and Main Areas of Interaction*]. Dushanbe. [in Russian].